

A jelentés igazsága

A *jelentés* — logikus és érzelmi formák dialektikus egysége. Egyfelől tehát logikus formákba strukturálódó értelmi tükrözés, másfelől a beszélő infralogikus formákba kristályosodó viszonya a tükrözött valósághoz. Mindezt a nyelvi jelölő metaforikus energiája ötvözi magasabb egységbe.

Az *igazság* — a valóságot adekvát módon tükröző jelentés. Az igaz jelentés által megszüntetett bizonytalanságmennyiség — az *információ*. Van hamis jelentés is, és van olyan igazság, mely annyira közismert, hogy már nem is információ. Minél kevésbé valószínű, azaz előrelátható egy esemény, bekövetkezésének híre annál több információt tartalmaz.

A *közhely* a legkisebb információtartalommal rendelkező jelentés. Egy *hír* információtartalma annál nagyobb, minél kevésbé számítottunk rá. A legnagyobb információtartalommal rendelkező jelentés a *paradoxon*, mert élesen cáfolja a közhitet. A nagy igazságok paradoxonként jelennek meg, és lapos banalitásként múlnak ki. Kopernikusz paradoxona oly szokatlannak hatott, hogy ma is azt mondjuk, amit Ptolemaiosz: a nap felkel, a nap lenyugszik... Metafizikába hajló gondolkodás-módunk ma sem tud megbirkózni az emberi létparadoxonokkal, mikor egyszer s mindenkorra választani akar anyag és szellem, természet és kultúra, igazság és tévedés, jó és rossz között... Az igazi paradoxon, melynek semmi köze a szójátékhoz, mindig a közhelyhez, s nem az ésszerűhöz képest szokatlan. Ne feledjük azonban, hogy az igazságok közhelyé válásuk során veszítenek információtartalmuk mennyiségéből, de nem veszítik el igazságtartalmuk minőségét. Semmilyen kultúra nem létezhet és nem fejlődhet egy bizonyos számú közhely, közhelyszerű klisé nélkül, annál kevésbé, mert az újabb nemzedékek számára ezek még nem közhelyek. A gondolkodás alkotó jellegének erősítésével feltétlenül el kell és el lehet kerülni egész kultúránk közhelyé válását. A mai ember növekvő információéhségét az egyéni kreativitás növelésével kell ellensúlyozni. Ha ezt elmulasztjuk, könnyen megtörténhet, hogy a tömegközlelési eszközök, melyek szempillantás alatt be tudják hálózni híreikkel az egész világot, információbefogadó és -terjesztő tömeggé változtatják az egész emberiséget. Az a társadalom, amelyben a hírközlő eszközök beteges elburjánzása kiszorítja az alkotást, súlyos veszélyeknek nézhet elébe.

Az emberek beszéd- és társalgásszükségletének egyik beteges megnyilvánulási formája azonban — a *fecsegés*. Míg a társalgás a kommunikáció, sőt az információtermelés közvetlen eszköze, a fecsegés a hallgatás egy paradoxális esete, minthogy semmit sem hoz létre, és semmit sem közöl. A fecsegés ilyenformán zaj az információcsatornában: éppenséggel a beszéd ellentéte. „Minél több emberrel van dolgunk, minél kisebb területen vannak összezsúfolódva, s minél több kommunikációs jellegű tevékenység és érdek köti őket össze, annál nagyobb a szóbeli agresszivitás veszélye. A verbális agresszivitás nem sokban különbözik a fizikaitól. Nem sok különbséget látok aközött, hogy valaki fellöki s két vállra fekteti a másikat, vagy pedig vég nélkül semmitmondó szöveggel traktálja beszélgetopartnerét“ — írja Mircea Malița *Idei in mers* című könyvében (București, 1975). A beszéd — lényege szerint *beszélgetés*. Aki beszélget, annak a másik nézőpontja is fontos, az véleményét a másik véleményéhez viszonyítja, az érvekre és ellenérvekre támaszkodik. Beszéd nélkül a csiszolatlan kőből nem lett volna szerszám, az állati mancsból emberi kéz, az alkalmazkodásból munka: „Az egyptomiak, sumérok, sőt náluk primitívebb népek nyelve már akkor is volt annyira bonyolult, egységes, gazdag, önálló és hajlékony — s ebben a mai gépek tökéletességével vetekedett —, amikor még olyan egyszerű gépeket sem ismertek, mint a csiga vagy a görgös kocsi, s a piramisok mindössze nyers kőek segítségével épültek fel.“ (Lewis Mumford: *Les transformations de l'homme*. Paris, 1974.) Csak a beszéd alakíthatja át az értelmet cselekvést értelmi tevékenységgé. Pusztá szóval persze nem lehet megváltoztatni a világot, de olyan munkával sem, mely nem él a szó erejével, mely nem az eszményekre támaszkodik.

A neopozitívizmus azzal próbálkozott, hogy az érzéki és a racionális dialektikus egységét az empirikus és a logikus közötti komplementáris viszonyra szűkítse le. Ez a leszűkítés nem számol a nyelv információgeneráló képességével. A beszéd ugyanis az érzékek kínálta természetes információhoz hozzá tudja tenni az értelem kulturális információit. A neopozitívizmus következképp arról is megfeledkezik, hogy a nyelv — elvonatkoztató és általánosító erejénél fogva — több információ

közlésére képes, mint amennyit környezetéből fölvesz. Az eszmék nyelvi eredetűek, de az eszméknek nincsen megismerő értékük — állítja ez az eklektikus koncepció, melyben az operacionális empirizmus kitűnően megfér a konvencionális apriorizmussal. E felfogás tautologikus elveken alapszik, melyeknek az az egyedüli szerepük, hogy átszervezzék a tapasztalatot. Így hull szét a jelentés dialektikus egysége. Helyét egy olyan komplementáris viszony foglalja el, melynek egyik tagja a *referenciális*, a másik pedig a *differenciális* jelentés. A referenciális jelentés a tapasztalatszerzésben, a differenciális jelentés a kimondásban játszik szerepet. Eric Buyssens élesen megkülönbözteti a referenst a jelentéstől; a jelentés szerinte „nyelvi jelenség, melynek a nyelv törvényei szabják meg struktúráját; a referens a megismerés jelensége, melynek struktúrája megismerhetetlen“. (*Referent et signification*. Bulletin de la classes des lettres et des sciences morales et politiques, 1974. 1.) A jelentést ebben az értelmezésben *nem* a valósághoz kellene viszonyítani, hanem ahhoz a módhoz, ahogyan a valósághoz viszonyulunk. Mind gyakrabban találkozzunk a jelentésnek ezzel a fajta differenciális, metanyelvi értelmezésével. Nézzük például a tagadást. A tagadás esetében az eddigieknél is világosabban elkülöníthető a jelentés a referenstől. „A tagadás szintén a metanyelvhez tartozik — hangsúlyozza Eric Buyssens. — Nincs referense a tárgyi világban, csak a nyelvben. Ha azt mondom például, hogy »Nincs ott a levél«, akkor egy előbb elhangzott mondatot cáfolok, melyben beszélgető partnerem azt állította: »A levél ott van...“ Továbbra is nyitott kérdés azonban, vajon valamely állítás tagadásával gondolkodásunk nem tükrözheti-e valamely már nem létező vagy lehetséges tárgy hiányát. Ez esetben a tagadás annyival több információt tartalmazhat az állításhoz képest, amennyivel váratlanabb valaminek a hiánya a jelenléthez képest. Hasonlóképpen a kérdés is metanyelvi jelenség. „Általánosan elfogadott tény — írja A. J. Greimas *Du sens* (Paris, 1970) című művében —, hogy semmit sem lehet megmagyarázni vagy leírni átkódolás nélkül. Ahhoz, hogy megmagyarázzuk egy szó vagy mondat jelentését, más szavak és mondatok segítségével kell elmondanunk ugyanazt más változatban. Ebben az összefüggésben a jelentés nem más, mint két külön nyelvi szint vagy két külön kód kölcsönhatása.“ Az átkódolás lényege, hogy a két nyelv nem lehet ugyanazon az *általánossági szinten*. A magasabb általánossági szinten levő nyelv képes csak arra, hogy *magyarázza* a másikat. Alacsonyabb általánossági szintről nem lehet magyarázni, csak *szemléltetni*. A magyarázó nyelv lényegesebb oldalát tükrözi *ugyanannak a dolognak*, mint a magyarázott nyelv. Az *ember* szó jelentése felületesebb, mint a *jelölő lény* szókapcsolaté.

De a természetes nyelvekben a jelentés sohasem tisztán megismerő jellegű, hanem pragmatikus-érzelmi dimenzióval is rendelkezik. A. J. Greimas szerint „normális állapot, sőt emberi helyzetünk alapfeltétele, hogy állandó fenyegetettségben, a metaforák állandó nyomása alatt éljünk. Ez azért van, mert a természetes nyelv nem denotatív, hanem többszörös.“ A nyelvek bábeli zűrzavarában vajon nem az „irracionalis“ tör magának utat? — kérdezi Oswald Ducrot *Logique et linguistique* című tanulmányában (*Langages*, 1966. 2.). Voltaképpen azonban nem az „irracionalis“ról van szó, hanem az infraracionálisról. A metafora nemcsak zavarbaejtő tévedések melegegya, felszabadító igazságainkat is a metaforának köszönhetjük. „A gondolkodáson túl minden emberi alkotás — vágyból születik“ (Lewis Mumford).

A jelentésnek tehát van érzelmi információértéke is. A továbbított ismeretnek igaznak kell lennie, a közölt érzelmet hitelessége fémjelzi. A hazugság mint az adekvát megismerés negatívuma súlyosabb minden tévedésnél. A színlelés mint az autentikus átélés negatívuma ugyanígy meghalad minden ámitást. Érdekes megjegyezni, hogy a színlelést hamarabb észrevesszük, mint a hazugságot. Könnyebb kijelenteni valamit, ami nem igaz, mint megjátszani egy olyan lelkiállapotot, amely nem a miénk. A megjátszott érzelmek ezért nem hitelesek.

Öszinte érzelmek nélkül nem találunk rá a helyes szavakra. Nagy költészet csak anyanyelven születet, mert „csak anyanyelvünk emlékezet szavaiban sohasem hallott dolgokra. Mert minden szónak külön felejtéstörténete van, olyan jelentések alszanak a mélyben, melyekről nem is tudunk már.“ (C. Noica: *Rostirea filozofică românească*. București, 1970.)

Természetes tehát, hogy a jelentés nemcsak megismerő dimenziója révén hat vissza a jelölőre, és árnyalja annak motivációját, hanem érzelmi dimenziója révén is úgy, hogy növeli annak kifejezőképességét: ismétel, kombinál, rekonstruál stb. Eljövendő világnyelvünk sohasem lehet mesterséges nyelv, csak a természetes nyelvek természetes szintézise: „A csinált nyelvek nem tehetik kockára az emlékezetet.“ (C. Noica) A kultúra és civilizáció fejlődéséhez nemcsak az igazra van szükségünk, hanem a szépre és jóra is, nemcsak tudásra, de lelkiismeretre, nemcsak Prométheuszra — Orpheuszra is...

Aradi József fordítása